

Fehér Katalin

Hazatértek a sárospataki könyvek

Hosszú és nehéz tárgyalássorozat után végre ismét itthon vannak azok az 1945-ben a Szovjetunióba hurcolt könyvritkaságok, melyek a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának tulajdonát képezik. Azokról a könyvekről – az állomány legbecselebb részéről – van szó, melyeket 1938-ban ládába csomagoltak, és megőrzésre Budapestre szállítottak a könyvtár akkori vezetői. Mintegy 1400 különösen értékes ősnymtatványt, dokumentumot, kéziratot helyeztek el ekkor a Magyar Kereskedelmi Bank és az Első Hazai Takarékpénztár pánccsaszekrényeiben. A Sárospatakot elfoglaló szovjet csapatok megkímélték a kollégiumi könyvtárat, de a Budapestre került kötetek a hadi események során eltűntek. Sorukról sokáig semmit sem lehetett tudni, csak harminc év múlva derült ki, hogy a Nyizsnyij Novgorod-i Lenin Könyvtár egy részlegében őrzik őket. Mivel Magyarországon a rendszerváltás előtt szó sem eshetett arról, hogy a Vörös Hadsereg bármilyen értéket elhurcolt volna az országból, csak a 90-es években merült fel az elvitt magyar műkincsek visszaszolgáltatásának kérdése. A két ország között diplomáciai tárgyalássorozat indult az 1954-es hágai egyezmény restitúciós elvei alapján, ami kimondja, hogy „a háborúk során eltulajdonított kulturális javak visszaszerezhetők és visszaszerzendők”, vagyis nem minősülnek hadizsákmánynak. 1992-ben Borisz Jelcin orosz elnök és Antall József kormányfő Budapesten megállapodást írt alá ez ügyben. 1993-ban megalakult a magyar-orosz restitúciós bizottság, s még abban az évben hivatalosan is tudomást szerzett a magyar fél a sárospataki könyvek hollétéről. Bár az orosz fél elismerte a pataki könyvek magyar tulajdonját, a vita tovább húzódott, míg végül 2000-ben Vlagyimir Putyin elnök aláírta a már többször átszerkesztett dokumentumot. A könyvek hazatérhettek. A 136 kötetet, melyből 22 ősnymtatvány, a Magyar Nemzeti Múzeum kupolatermében, tizenhárom tárlóban állították ki. A nyár folyamán a nagyközönség is megtekintheti őket, majd visszakérülnek eredeti helyükre, a sárospataki könyvtár polcaira. Ezzel véget ér a könyvek hosszú, hatvanegy évig tartó kálváriája.

Az 1531-ben alapított Sárospataki Református Kollégium könyvtára évszázadok óta az ország egyik legértékesebb könyvgyűjteménye. A hazatért könyvek nagy része a kollégiumi könyvtár kialakulásának első időszakából való. Milyen volt akkor a könyvtár, és hogyan működött? 1618-ig nem maradtak fenn jelentős adatok sem az iskoláról, sem a könyvtárról. 1621-ben viszont készítettek egy, a főiskola rendszerét szabályozó törvénykönyvet, ami a könyvtáros működését is szabályozta. A könyvtárnokot a primariusok¹ közül választották. Az 1621-es szabályzat könyvtárra, illetve a könyvtárosra vonatkozó cikkelye: „*Hogy a communitas könyvkészlete szét ne hurcoltassék, a gondos előrelátás megkívánja, hogy a*

Primariusok közül a Praeceptorok és Primariusok szavazatával könyvtáros választassék, aki bölcs, kegyes, tudós, józan és megpróbált, hűségben feddhetetlen legyen, akinek ügyes tevékenysége és buzgó gondossága által a communitas könyvei és kézíratai megőriztesse nek és közhasználatra kiadassanak.”²

Az első könyvtárrendezés Sárospatakon valószínűleg már a 16. században megtörtént, de írásos nyoma csak az 1623-as rendezésnek van, ekkor 296 könyv volt az állományban. Katalógust is készítettek a könyvekről, de ez a katalógus csak a szerző és a cím feltüntetéséből állt.³ Sárospatak az 1600-as évek elején a Rákóczi család tulajdona lett, az iskola és a könyvtár sorsát is a Rákócziak határozták meg. I. Rákóczi György idejében már 631 könyv volt a könyvtár tulajdonában. A fejedelem 1641-ben egy bolthajtásos helységet építtetett a könyvtár számára. I. Rákóczi György felesége, Lorántffy Zsuzsanna Patakra hívta Comeniust, aki ideérkezése feltételül szabta a nyomda felállítását. 1652-ben Renius nyomdász vezetésével jelent meg a sárospataki nyomda első nyomtatott kiadványa, Comenius beköszöntő beszéde. Lorántffy Zsuzsanna fia, III. Rákóczi Zsigmond is szívén viselte a könyvtár sorsát. Sok jeles művet hozatott külföldről a gyűjtemény számára, majd egész könyvtárát is a főiskolára hagyta, ezáltal a főiskolai könyvtár „a két magyar haza leggazdagabb könyvtára lett”. A könyveket 1658–60 közt szállították át a várból, Rákóczi könyvtárából a főiskola gyűjteményébe. Az átszállítás után újra kellett rendezni a könyvtárat, melynek állománya abban az időben 5400 kötet lehetett. Sok könyv címlapján I. Rákóczi György kézírása is olvasható, pl.: „Anno 1629 vettem Lednicen egy szegény Morvából ki űzetett predicatorról.” (A könyv ma is látható a Sárospataki Tudományos Gyűjtemények iskolatörténeti kiállításán.) Rákóczi Zsigmond és II. Rákóczi György halála után a főiskolára és könyvtárra rossz idők jöttek. II. Rákóczi György özvegye, Báthori Zsófia rekatolizált, emiatt a főiskolának nemcsak az épületet, de a várost is el kellett hagynia. Póсахázi és Buzinkai tanárok vezetésével vándorútra kelt az ifjúság: „...a nagyobbak szekerekre rakták a nyomdát, könyveket, már amennyit a jezsuiták kezéből ki tudtak menteni, s a két tanár vezetésével ki gyalog, ki szekéren jeruzsálemi siralommal elindultak Kenézlő község felé.”⁴ Az iskola tanárai és diákjai előbb Debrecenbe, majd Gyulafehérvárra menekültek, ahol Apafi Mihály fejedelem jóvoltából megkapták az ókollégium épületét, de a nyomda és sok értékes könyv Debrecenben maradt.⁵ Gyulafehérvárról később Kassára, majd Göncre költözött a főiskola. Sárospatakra csak 1705-ben, II. Rákóczi Ferenc segítségével kerülhettek vissza. 1706-ban a főiskola minden vagyonát visszakaphatta, azonban a jezsuiták által 1671 és 1687 között elvett könyveket nem tudta a főiskola visszaszerezni, sokat elégettek, a megmaradtak közül pedig jó néhányat a sátoraljújrhelyi piarista könyvtár őriz.

A hazatért 16–17. századi könyvek értéke számunkra nem pusztán azért felbecsülhetetlen, mert könyvritkaságokról van szó, hanem azért is, mert ezeket a könyveket olvasták a kollégium diákjai, tanárai az elmúlt századokban. A 96 latin, 33 magyar és 6 német nyelvű könyv több mint hatvan százaléka imádságoskönyv, a többi orvosi, jogi, történeti és útleíró mű. A legértékesebb ritkaság Hartmann Schedel, a német humanista és történetíró 1493-ban Nürnbergben megjelent, gyönyörű fametszetekkel illusztrált világrónikája, a Cronicarum Libri. De visszake-

rült Magyarországra az az 1608-ban, Hanauban készült Biblia is, amelynek utolsó oldalán Lorántffy Zsuzsanna bejegyzése olvasható. Szintén rendkívül értékes az úgynevezett Kazinczy-kódex, amely a nyelvújító irodalmár tulajdonában volt. A kötetek között ott találjuk a fiatal Balassi Bálint által németből magyarra fordított Michael Bock mű, a „Beteg Lelkeknek való füves kertecske” 1593-as kiadását is. A 17. század elejéről való az a két kéziratos énekeskönyv, a Patay és a Csáti graduále, melyek igen becses darabjai voltak a kollégium könyvtárának.

Ezekben az időkben még nem vált szét a tankönyv és a tudományos szakkönyv műfaja. Tanárok és diákok szakkönyvként, sőt egyes esetekben tankönyvként használták a könyvtárban fellelhető könyveket, azokat is, melyek most végre, hosszú hanyattatás után visszatértek.

Jegyzet

- 1 Primariusnak nevezték a kollégium felső tagozatát látogató kiváló tanulókat. Kilenc primarius alkotta az iskola tanácsát, amely az ifjúság belső életének irányítója volt.
- 2 A Sárospataki Református Kollégium 1621-es törvénye *A könyvtáros rendeléséről és kötelességéről*. In: A Sárospataki Református Kollégium 1618-as rendszabályai és 1620-as törvényei. A latin szövegek szövegkritikai gondozását végezte, a fordítást és a jegyzeteket készítette: Szentimrei Mihály. Sárospatak, 1996. 111 p.
- 3 A kiadás idejét és helyét egyáltalán nem említi a jegyzék. Szaklajstromot és betűrendes katalógust is készítettek ekkor.
- 4 Gulyás József: A sárospataki református főiskola rövid története. Sárospatak, 1931. 90 p.
- 5 Ezt az állományrészt osztrák katonák 1705-ben feldúlták.